

LA CONDICIÓN PERIFÉRICA A BARCELONA

JOSEP PARCERISA I MARIA RUBERT DE VENTÓS

*Arquitectes. Professors titulars d'Urbanística,
Escola d'Arquitectura de Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya*

SUMARI

1. Introducció

2. La ciutat central cau lluny

3. La força de la geografia

4. Elogi dels forats

5. Calcular geometries variables

ABSTRACT

El creixement metropolità es produeix a Barcelona en un context en el qual, a diferència d'altres grans ciutats europees, es donen múltiples lògiques d'escala menor que determinen la composició urbana. Juntament amb els nuclis antics, els barris consolidats i els elements infraestructurals, els signes del relleu i les formes de la geografia configuren en gran part aquesta estructura complexa prèvia a l'expansió metropolitana. Aquesta situació es relaciona amb un procés arítmic d'ocupació del territori, que ha anat produint buits i discontinuïtats. Cal preguntar-se si en aquests territoris és possible aplicar la mateixa lògica de la ciutat central, caracteritzada per una definició exhaustiva de l'espai, o si pel contrari cal pensar els buits com a llocs de feble definició. Des d'aquesta perspectiva, aquestes formes de la perifèria es revelen com a transicions a mig camí entre la ciutat confortable i el paradigma no urbà i demanen ésser enteses més com a avantatges que com a patologies, més com a mostres d'un context que dona nous arguments projectuals que com a situacions transitòries.

El crecimiento metropolitano se produce en Barcelona en un contexto en el que, a diferencia de otras grandes ciudades europeas, se dan múltiples lógicas de escala menor que determinan la composición urbana. Junto con los núcleos antiguos, los barrios consolidados y los elementos infraestructurales, los signos del relieve y las formas de la geografía configuran en gran parte esta estructura compleja previa a la expansión metropolitana. Esta situación se relaciona con un proceso arrítmico de ocupación del territorio, que ha ido produciendo vacíos y discontinuidades. Cabe preguntarse si en estos territorios es posible aplicar la misma lógica de la ciudad central, caracterizada por una definición exhaustiva del espacio, o si, por el contrario, el espacio vacío puede pensarse como lugar de débil definición. Desde esta perspectiva, estas formas de la periferia se revelan como transiciones a medio camino entre la ciudad confortable y el paradigma no urbano y deben entenderse más como ventajas que como patologías, más como muestras de un contexto que proporciona nuevos argumentos proyectuales que como situaciones transitorias.

A Barcelone, le développement métropolitain se déroule dans un contexte où, différemment à d'autres grandes villes européennes, ont lieu de multiples logiques d'échelle mineure qui déterminent la composition urbaine. Avec les anciens noyaux, les quartiers consolidés et les éléments infrastructurels, les signes du relief et les formes de la géographie configurent, en grande partie, cette structure complexe préalable à l'expansion métropolitaine. Cette situation est en relation avec un processus d'occupation du territoire arythmique, qui a produit des vides et des discontinuités. Est-il possible d'appliquer, à ces territoires, la même logique de la ville centrale, caractérisée par une définition exhaustive des espaces ou, par contre, l'espace vide peut-il être considéré comme un lieu de faible définition? Depuis cette perspective, ces formes de la périphérie se révèlent comme transitoires à mi-chemin entre la ville confortable et le paradigme non-urbain et doivent être considérées plus comme des avantages que comme des pathologies, plus comme preuve d'un contexte qui présente de nouveaux arguments projectuels que comme des situations transitoires.

Metropolitan growth is occurring in Barcelona in a context in which, unlike other large European cities, numerous small scale logics are converging to determine the urban composition. Together with the old centres, the consolidated neighbourhoods and the infrastructural elements, it is the topography and the geographical forms that to a large degree configure this complex structure that predates metropolitan expansion. This situation has been associated with an arrhythmic development of the territory, which has given rise to voids and discontinuities. One might ask whether it is possible to apply the same logic in these newly incorporated areas as in the central city, which is characterised by an exhaustive definition of the space; or whether the empty spaces should be thought of as being places of weak definition. Taking the latter view, the forms of the periphery are revealed to be intermediate forms half way between the comfortable city and the non-urban paradigm, and as such should be seen more as advantages than as pathologies, more as examples of a context that offers new planning arguments than as transitory situations.

LA CONDICIÓN PERIFÉRICA A BARCELONA

1. Introducció

La condició perifèrica tal com s'experimenta a moltes societats avançades d'Europa des dels anys setanta –resultat de l'aparició dels nous sistemes de distribució comercial, la sofisticació de les formes d'oci, el desenvolupament dominant d'una economia de serveis, i l'emigració suburbana massiva–, no cristal·litzà al paisatge de Barcelona fins fa relativament poc temps. En aquestes circumstàncies, quan el procés d'instal·lació de la condició perifèrica és encara incipient en els seus efectes territorials, té interès posar en relleu algunes qüestions que planen sobre els projectes i les pràctiques que l'estan construint.

2. La ciutat central cau lluny

Les dinàmiques més recents de la metròpoli es despleguen sobre llocs on la memòria, les lleis i les referències generals d'identitat de Barcelona són febles i en canvi pesen circumstàncies particulars.

Hem de recordar que aquí, la força d'allò local és present des del segle XVIII a diferència d'altres ciutats com París, Madrid, Milà o Copenhague. El territori del Consell de Cent és molt construït. Això que és cert pels creixements a redós de les parròquies ho és també en la roturació del sòl i en la implantació d'obra pública. Aquesta referència a múltiples lògiques d'escala menor es verifica també pels establiments moderns. Les «plaques» d'urbanitat d'ocupació recent reposen i es refien de condicions locals: pesen petits nuclis antics a Molins o a Sant Feliu, barris consolidats

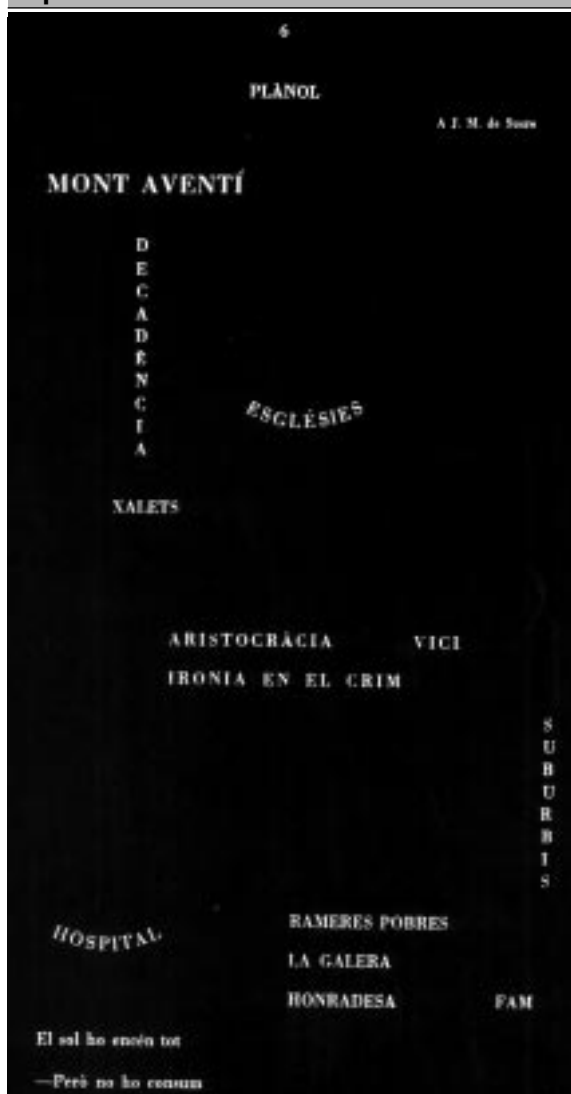
Les imatges de distints llocs de la perifèria metropolitana que il·lustren aquest article corresponen a una selecció del treball «Fragments de Lectura de la perifèria» elaborats pels estudiants de tercer curs 1993/94 de l'assignatura Urbanística I a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona. Professors: P. Mas, R. Escala, J. Sardà, P. Puig, F. Sagarra, M. Roldán, amb idea i coordinació de J. Parcerisa i M. Rubert.

Una primera versió d'aquest treball va formar part de la Secció Barcelona de l'exposició «Il centro altrove. Periferie e nuove centralità nelle aree metropolitane» (Triennale di Milano, 1995), preparada pel Laboratori d'Urbanisme de Barcelona amb el suport de la Mancomunitat de Municipis de l'AMB.

a Sant Just Desvern o a Albarosa, passeigs i monuments a Torre Baró, grans finques a Tiana, Alella o Teià, el canal de la Infanta al marge esquerre del Llobregat. També compten d'altres contingències: formes de la geografia a l'avinguda del torrent Gornal o a Batllòria-Montigalà, ombres i terrasses a Ciutat-Diagonal, a les vores

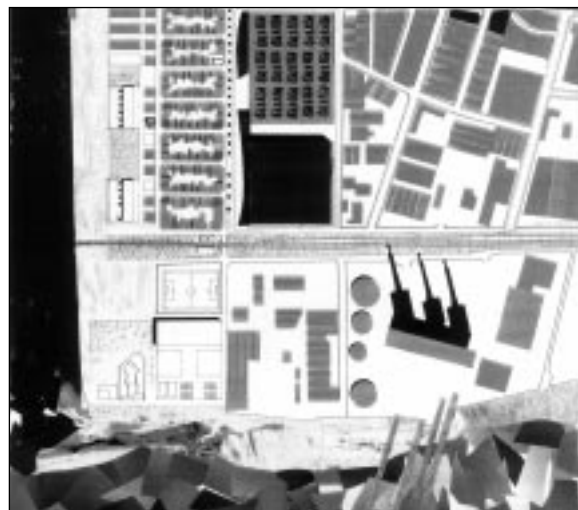
Poemes en ones hertzianes.

Llibre primer. Barcelona 1919. Joan Salvat Papasseit

A vuitanta anys del poema de Joan Salvat Papasseit, hi reconeixem encara el poder evocador del plànol construït amb dinou paraules «sota el sol que ho encén tot». El dibuix que les paraules desgranen associa la descomposició i composa diferències,... fa de la tria i posició relativa una imatge fixa de la complexitat de la ciutat.

**Sant Boi de Llobregat. El Prat de Llobregat.
Sant Adrià de Besòs**

de TV3 o a la Miranda, i noves accessibilitats que capgiren zones i estimulen creixements com passa a Can Caralleu, Sant Genís dels Agudells o a Santa Coloma.

Tanmateix, a Barcelona i fins als anys setanta, moltes grans operacions es feren a l'ombra d'una idea sobre la gran ciutat metropolitana: la Zona Universitària, el districte de Sant Martí, el port-franc, el barri de Bellvitge. Una segona actualitat Cerdà, que força l'enteniment transversal de la ciutat un segle després de l'aprovació del Pla de l'Eixample.

Els polígons de Sant Martí són els protagonistes del desplegament de les condicions geomètriques establertes per l'Eixample fins al Besòs.

L'ombra de la idea general per Barcelona s'expressa en múltiples altres processos; decantar la ciutat central en la direcció de la Diagonal alta amb la creació de la Zona Universitària i el polígon Barcelona 2 fins a la recent consolidació de terciari avançat, transformar l'aeròdrom del Prat en aeroport i perllongar la Gran Via cap a Castelldefels reforçant el seu caràcter mestre –amb un difícil acte «gestàtic» com va ser penjar-hi Bellvitge, el més gran assentament metropolità mai vist a Barcelona.

Constatem que les formes de construcció actuals de la perifèria no sols disolen el creixement per continuïtat, sinó que també prescindeixen d'aquesta referència litoral i transversal de l'estructura física metropolitana.

Pel que fa a la Gran Via, no només ens referim a decisions com els sistemes d'accessos, o la urbanització i l'enjardinament de les vores, sinó també a localitzacions de gran impacte com la Fira o Magòria i creixements residencials recents. Una renúncia semblant plana sobre un lloc tan estratègic com la Diagonal/Sagrera, empantanegat en procediments administratius. En una ciutat com Barcelona caldria distingir les situacions que estan carregades de compromisos amb l'estructura més necessàriament contínua de la ciutat central.

Certes indecisions actuals poden entendre's també com el resultat d'una altra visió, contradictòria, sobre la seva forma general. Des del temps del Regional Planning hi ha qui ha imaginat la ciutat com un gran cranc abraçant Tibidabo-central parc. Aquesta idea inspira la política de tres túnels i de ciutat dual al Vallès del PGM de 1976, polítiques d'habitatge (Ciutat Badia i Riera de Caldes), d'universitats, equipaments i institucions, del fantasma de la Mancomunitat Sabadell-Terrassa, inclús rondes i estació de TGV. Aquesta visió considera esgotat el discurs de la ciutat litoral, menystenint la capacitat de declinació actual de la metròpoli. És la tesi de fons de l'equip Serratosa.

3. La força de la geografia

La geomorfologia és una presència tan poderosa com la memòria material de la ciutat construïda. A Barcelona les formes de la geografia sempre han orientat: una ciutat en pendent fins la línia de mar que l'ldelfons Cerdà va saber interpretar, una plana estripada per rieres que van ser raons per Gràcia o Sarrià, la serralada al rerafons del carrers quan van créixer les parròquies, una mola a contrallum imaginada per Cambó i Puig i Cadafalch a Montjuïc, deltes i pinedes als horitzons de la Ciutat de Repòs i de Vacances.

De vegades els projectes han tendit a llegir els grans gestos de la geografia. Cerdà respecte al sentit longitudinal i les sortides per Montcada i pel Llobregat, però sense exhaurir-la –el mateix Cerdà deixà pendent la façana litoral. Cambó i Puig i Cadafalch transformant Montjuïc, la mola amenaçant, en l'Acròpolis noucentista. També el GATCPAC imaginant la ciutat des de la seva condició geogràfica, somiant el lleure massiu organitzat a l'altra banda del Delta, a redós del Garraf i sota Castelldefels.

Però també els petits signes del relleu expliquen la varietat i riquesa de composició urbana que constitueix avui la Barcelona de l'«extrarradi» –per fer servir una paraula en boga al primer terç de segle: Gràcia amb les rieres com estrips, Sarrià entre dos torrents, Vallcarca a la fondalada. Els

Les Botigues de Castelldefels. El Molí Nou, a Sant Boi de Llobregat. Tiana

Castelldefels. Camps Blancs a Sant Boi. El Serral a Sant Vicenç dels Horts

bons projectes de la ciutat menor han estat aquells que han sabut treure'n profit sense contradir les rugositats i esquerdes del lloc –com el parc Güell o la colònia Güell.

Avui i per a la majoria dels projectes, la geografia pot ser una condició cada cop més directa i operant. A Sant Boi, a la ribera del Besòs, pels nous ponts de Montcada o a la conca d'Horta, els contraforts i les valls trencades, els marges i fondals posen condicions que són arguments pels projectes. Enlloc com a la ciutat creixent i en condició perifèrica, el context pot ser el text.

4. Elogi dels forats

Les formes d'ocupació a la perifèria són discontinues perquè revelen la imatge exacta d'un procés de domini del territori que es produeix a batzegades. Aquest procés allí on s'han aplicat amb rigor els principis de l'urbanisme de la zonificació, és a dir als països del centre d'Europa i escandinaus, ha produït un paisatge en el qual les discontinuïtats del que és urbà les protagonitza una variada tipologia d'espais lliures, d'oci, de reserva natural, d'activitats singulars... Alguns d'aquests espais no construïts acumulen també la condició d'espai «vacant», de reserva per activitats futures.

Tanmateix la nostra planificació no ha incorporat mai aquesta condició de reserva als estàndars. El lliure es mesura només com a parc o jardí. De la resta n'ha fet una categoria de procés per l'especulació futura: és el no-urbanitzable entès com a categoria per defecte, a ocupar/a urbanitzar més endavant.

La ciutat central de Barcelona es caracteritza per haver assolit una definició exhaustiva de l'espai. Quasi tot canvi implica reforma. Aquí o allà potser cal cosmètica o redenció, *urban-design* o rescat de densitats, equilibri entre terciari/equip i residència, coexistència d'oci/trànsit. És aquest l'horitzó de futur per a la condició perifèrica actual?

Tiana pot aspirar a tenir la mateixa accessibilitat que Sarrià i segurament una bona connecti-

vitat general, però sense haver d'acceptar com a inevitable l'erosió figurativa que s'ha perpetrat a nuclis de població d'anàloga estructura com ara Horta. El futur de Sant Jeroni de la Murtra no ha de ser necessàriament el de Sant Genís dels Agudells, la densificació de barris tan diferents com la Barceloneta, Gràcia o Tres Torres no ha de ser model per la Clota d'Horta, el Sagrat Cor de Sant Just, o Sant Ramon de Cerdanyola, o Albarosa.

Constatem que, en una cultura de la ciutat compacta i hiperdensificada com la nostra, acostumada a refer-se sobre si mateixa, a mesura que la urbanitat avança s'apropia sense escrúpols de les rendes posicionals. En aquestes circumstàncies cal reclamar «forats» com llocs a «no tocar» –ni parc agrícola, ni regeneració ambiental–. Autèntiques zones polèmiques, defensables pels mateixos arguments estratègics dels enginyers militars quan velaven pedaços del continu territorial.

De la mateixa manera que altres generacions –federalistes al XIX, o noucentistes al primer terç de segle– van tenir una visió de la gran geografia en els temes d'ocupació, avui potser el Delta del Llobregat reclama una estratègia de reserva intel·ligent; exactament el contrari de l'A-17 i les zones industrials de Castelldefels, Gavà i Viladecans, que van minant per successiva delimitació la línia de reserva.

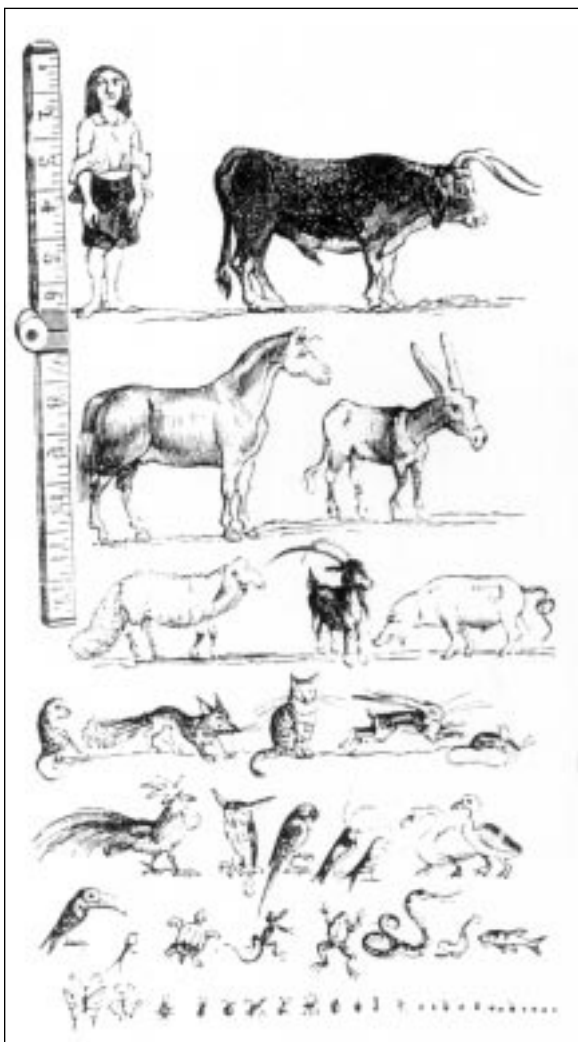
Els buits, els contrastos d'usos urbans o no urbans i les discontinuïtats que s'observen al fotograma actual són avantatges, no pas patologies ni cal imaginar-los com a situacions transitòries.

Com el camp de Mart defensat per Eugène Henard de la pressió del curt termini l'endemà de l'Exposició de 1900, les vacants de Barcelona són garantia del seu futur. No sols les platges o Collserola, sinó també esplanades, reserves ferroviàries o militars, i transicions que com Can Zam estan incrustades en aquest llarg mig camí entre la ciutat confortable i el paradigma no urbà.

El Vall d'Hebron. La colònia Güell a Santa Coloma de Cervelló. Montbau i Sant Genís dels Agudells

Voyages de Gulliver dans des contreées lointaines par Swift. Illustrations par J.J. Granville. Paris, Garnier Frères ed. 1884

Les ciutats metropolitanes necessiten llocs de feble definició per poder atendre usos imprevisibles, intempestius, francs... Per no descomptar el futur a les generacions que ens han de seguir.

Aquests autèntics forats calen tant per modernitzar-se com per envellir bé. La indefinició avui pot ser garantia de futur.

5. Calcular geometries variables

Potser és característica distintiva de la perifèria, respecte al territori no urbà, l'efecte sorpresa contra l'articulació. La condició perifèrica dibuixa una ciutat-receptacle, però sense motllos previs. S'hi posen els molt rics i els nous emigrants, els contenidors i la sofisticació. És la ciutat de l'exclusivitat i la juxtaposició. S'hi produeix la repetició i l'abús de models residencials comprovats, però banals en el seu compromís urbà.

Però la condició perifèrica és també el lloc privilegiat per alguns projectes que responen innovativament a idees, funcions i usos clars. La colònia Güell, Montbau i el conjunt de la Ricarda, els passeigs a les platges de Gavà o la Mar Bella aquí, però també tota una tradició de projectes que des de Josep Lluís Sert fins a Álvaro Siza o el grup de Palermo al sud d'Europa més recentment, han buscat en aquestes circumstàncies construir apostant per la densitat, la complexitat i la barreja de funcions, enfront dels models més extensius de tradició anglosaxona.

Són propostes relativament introvertides que no fan de la geometria una qüestió ni de principis ni d'estil. L'organització de les formes, les opcions sobre ocupació i densitats, les descomposicions del sòl, la modulació de les transformacions necessàries, expressen un càlcul geomètric precís i eficaç posat al servei d'una imatge, d'una atmosfera o d'un paisatge.